

"чорнорясних попів" вона явно повинна була контрастувати з демонічним образом жорсткого, що метає громи й блискавки у своїх ворогів Юрієм Кривоноговим. Крім того, юсмаліани надіслали в різні інстанції більш як півтори тисячі відозв, звернень, заяв тощо з проханням "надати посильну допомогу у звільненні з тюремних катівень" своїх лідерів. Це свідчить про готовність, нехай примусову і таку, що далеко не всіма поділяється, розпочати діалог зі світом. Уявити собі наявність такої готовності у цілому ряду релігійних спілок, які функціонували за радянського часу в сектантському режимі (у тих же свідків Єгови, наприклад), просто неможливо.

Після виходу з ув'язнення Марина Цвигун буде здатною сконсолідувати своїх "улюблених дітей, які зараз дуже виразно поділені на два табори: тих, хто готовий йти за Кривоноговим "до кінця"; і тих, хто обрав помірковану її путь. (До речі, на берегах вироку у справі Білого братства М.Цвигун залишила велику кількість приміток, де стверджує зокрема, що ніколи не була прихильницею крайніх вчинків, і категорично покладає відповідальність за них на Кривоногова). Але в кожному разі у громадськості є два шляхи стосовно "білих братів": або виштовхнути їх із суспільства, або допомогти повернутися до нього.

Олена **КАРАГОДІНА**,
науковий співробітник
Інституту філософії НАН України

ПРОБЛЕМА НАВЕРНЕННЯ В НОВІ РЕЛІГІЙНІ ТЕЧІЇ

Нові релігійні течії в Україні... Ця тема останнім часом набула, без перебільшення, державного значення і привернула увагу фахівців з релігієзнавства, культурології, права, соціології та охорони здоров'я. Питання, пов'язані з релігійними новоутвореннями, викликають запеклу полеміку, стимулюють розвиток антикультурного руху та прагнення більш жорстко законодавче регулювати діяльність "культів". Триває дискусія, чи можна взагалі вважати окремі течії релігійними адже їхні віровчення та практики часто не відповідають традиційним уявленням про релігію як таку. Залишаючи осторонь загальнотеоретичні міркування, спробуємо розглянути деякі внутрішні аспекти цієї проблеми. Подекуди вона породжує особисті драми та конфлікти, які здаються їхнім учасникам невирішуваними. Йдеться про ситуації у родинях, члени яких захопились екзотичними духовними вченнями або звернулись до новітніх релігійних течій (НРТ). Інколи родичі сприймають це без надмірної тривоги. Але частіше вони стверджують, що їхні близькі зазнали "зомбування", й прагнуть якнайшвидше врятувати їх від шкідливого впливу. У своїх намаганнях вони здебільшого не можуть розраховувати на "зовнішню" підтримку, оскільки в нашій країні поки ще не налагоджено систему консультативної допомоги з таких питань. Бракує й об'єктивної інформації: популярні видання та мас-медіа як правило подають надмірно емоційно забарвлені факти, формуючи уявлення про фатальність наслідків залучення до НРТ.

Дебати навколо новітніх релігійних течій набули актуальності в постсоціалістичних країнах порівняно недавно - якихось 5-6 років тому. На Заході вони тривають вже кілька десятиліть. Починаючи з 70-х років активність НРТ у Західній Європі й Північній Америці спричинилася до багатьох соціальних та сімейних конфліктів і стимулювала наукове дослідження феномена "новітньої релігійності" й виникнення системи консультативної допомоги. Нині в США, Канаді та країнах Західної Європи діє розгалужена мережа організацій, які здійснюють консультації з психологічних проблем новітніх релігій. Чи не найперші з них виникли за ініціативою батьків, діти яких потрапили до релігійних новоутворень. Це, наприклад, Американська сімейна фундація (АІТ), заснована 1979 р., Мережа вивчення культів (САМ), яка діє в Канаді та США, Комісія з місій та культів, заснована Радою єврейської федерації у Лос-Анжелесі. Ірландська сімейна фундація в Дубліні, Міжнародний центр "Діалог" у Данії та інші. Існують і такі центри, які вивчають нові релігійні течії і надають про них різноманітну та неупереджену інформацію. Серед них, зокрема, Інформаційна мережа з релігійних течій (ІМГОКМ) у Лондоні, яку очолює соціолог А.Баркер. На підставі даних багатьох досліджень та результатів власних спостережень вона висновує, що не можна говорити про НРТ взагалі: вірування та практики нових релігійних течій дуже різні, і

характеристики одних навряд чи розкривають суть інших. Переважна більшість залучених до релігійних новоутворень людей не зазнають психологічного тиску чи якихось соціальних обмежень. Багато хто повідомляє, що членство в релігійному русі нового типу допомогло в подоланні власних життєвих проблем, не утруднюючи при цьому стосунків з родиною чи друзями. Однак серйозні проблеми все ж виникають. Їх появу можна передбачити, якщо релігійна громада прагне відокремитись від суспільства, перетворюючись на закриту, недосяжну для "непосвячених" групу, якщо вона наполягає на існуванні чіткого кордону між "своїми" (адептами) і "чужими" (невіруючими), між "праведним" і "сатанинським", між "чистим" і "брудним" тощо, якщо її лідер декларує непохитність та божественне походження свого авторитету, якщо він чи група безапеляційно і брутально втручаються в суто приватне життя окремих вірних.

Отже, як і чому людина потрапляє до нової релігійної течії? На думку психологів, навряд чи можна виділити специфічну "групу ризику": до новітніх релігійних рухів звертаються представники різних соціальних прошарків, члени і гармонійних, і неблагополучних сімей, люди різних професій та світоглядних орієнтацій. Спочатку вважалося, що НРТ привертають увагу здебільшого молоді. Останнім же часом туди дедалі частіше приходять люди середнього та похилого віку. Не знайдено також переконливої залежності між певними характерологічними типами та вірогідністю потрапляння до релігійних новоутворень. Однак досить очевидним видається той факт, що чи не найважливішу роль у процесі залучення до НРТ відіграє брак "критичної ініціативи" в осіб, які стикаються з рекламою переваг "нової релігійності".

Опинившись у новій ситуації, людина зазвичай реально оцінює й моделює її наслідки, використовуючи власний досвід та усвідомлюючи відповідальність за свої вчинки. Американський психолог Філіп Зімбардо вважає, що занурення в релігійну групу блокує можливості критичної оцінки і прогнозу внаслідок сприяння "деіндивідуалізованим діям та почуттям": неофітів орієнтують на безоціночне слухання та засвоєння інформації, водночас принаєдні, чутливі члени організації, які зовні нічим не відрізняються від новонавернених, демонструють щирість, задоволеність, успішність і беззастережне прийняття ідей культу. Оточення допомагає змінити попередні позиції і поведінку шляхом дійових соціальних підкріплень: лагідних усмішок, схвалення, підбадьорення, відчутних ознак емоційного прийняття та любові. Проте небажана поведінка неофітів викликає миттєву одностайну реакцію з боку всіх членів групи: вони демонструють зажуреність, хоча й ніколи відверто не гніваються і не засуджують. Така ситуація імітує рольові відносини "гість-хазяїн" (тобто неофіт-член культової групи). Якщо новонавернений бачить, що засмутив "хазяїна", в нього спрацьовує почуття провини, яке примушує утримуватись від неприйнятних дій. Ця стратегія виглядає ненав'язливою та непримусовою. Проте по суті це відмова від права на власний вибір: у колі однодумців, чия діяльність регламентується певними доктринами, необхідність такого вибору просто зникає. Психологічна вигода від прийняття правил цієї гри очевидна: занурення у групу дає відчуття захищеності, постійної підтримки й веде до емоційної стабільності.

Можна відзначити й інші чинники, що сприяють залученню до НРТ і формуванню міцних зв'язків з релігійною групою. Серед них, зокрема, стратегія "обробки інформації". Лідери намагаються утримати своїх адептів від користування будь-якими джерелами поза межами руху. Найрадикальніші з них проголошують мас-медіа, світські книжки й релігійну літературу інших конфесій хибними або навіть "сатанинськими". Деякі організації налаштовують своїх вірних на обмеження контактів з родичами та колишніми друзями. "Зовнішній контроль" доповнюється браком внутрішніх механізмів адекватної обробки інформації. За умов специфічного режиму (часті й тривалі молитви або медитації, безбілкова дієта, скорочення сну і т. і.) постійне перебування в колі певних ідей позбавляє можливостей перевірити нові переконання на практиці, тобто порівняти їх з реальністю. Дехто вважає, що це призводить до тимчасового "інформаційного перевантаження", яке долається шляхом остаточного й некритичного прийняття доктрин руху водночас з повним ігноруванням інших поглядів.

Колишні адепти НРТ повідомляють, що, перебуваючи у групі, вони нібито знаходились "в іншому світі". Їхні звіти дали змогу дійти висновку, що практики деяких

новітніх рухів поряд із соціальним контролем та тиском групи призводять до розвитку особливих станів свідомості, які нагадують гіпнотичні. Для них характерні зосередження уваги, перекручення сприйняття, типові емоційні реакції та обмеженість критичних суджень. Внаслідок цього збільшується чутливість до навіювання, залежність та здатність до прийняття тієї ролі, яка нав'язується ззовні.

Різні впливи, яким піддається людина в таких групах, спрямовані здебільшого на її емоції і розраховані на некритичне сприйняття ситуації, брак можливостей розглянути її з різних точок зору й змінювати свою поведінку на власний розсуд. Отже, такі впливи можуть стати надзвичайно небезпечними для осіб з певними психологічними особливостями - конформними або залежними особистісними рисами. Саме їм притаманні переважно емоційне реагування на життєві труднощі й потреба в керівництві для їх подолання. Окрім вроджених якостей, для формування таких особистісних рис велике значення мають й особливості виховання. Родина авторитарного типу вимагає від дитини беззастережно виконувати її вимоги, демонструє їй підтримку та заохочення лише в разі додержання батьківських правил й суворо карає за їх порушення. За цих умов у дитини поступово складається певний стереотип поведінки з орієнтацією на зовнішню регламентацію та контроль. Отже, якщо така особа потрапляє до НРТ, вона з готовністю перекладає відповідальність за свої рішення на інших і почувається досить добре під дахом лідера групи. Батьківська гіперопіка та схильність контролювати поведінку дитини заважає критичній оцінці маніпуляцій, отже, фактично підвищує ризик залучення до угруповань такого типу.

Залученню до НРТ сприяють також різноманітні кризові ситуації (вікові кризи, несподівана зміна соціального статусу, втрата близької людини або порушення значущих стосунків, важка хвороба тощо). Поставши перед необхідністю докорінно змінити життєві орієнтири і стратегії поведінки, людина певний час перебуває у стані дисгармонії емоцій, волі та розуму, втрачаючи здатність до всебічних критичних оцінок. Вона прагне захисту, шукає ознак емоційної підтримки й тому "готова" позбутися власних труднощів за муром релігійного угруповання.

На думку А.Баркер, у новітніх релігійних течіях не використовуються жодні специфічні засоби маніпулювання, - їхні адепти перебувають у колі звичайних "людських" стосунків, зразок яких можна віднайти в будь-якому міжлюдському спілкуванні. При цьому спрацьовують універсальні механізми розвитку психологічної залежності за залежності від групи, окремої людини чи обставин.

Філіп Зімбардо та Сьюзен Андерсен вважають, що тиск радикальних релігійних організацій врешті-решт може спричинитися до типових наслідків, які надалі заважають виходу з середовища так званих культів. Це - психологічні, психосоматичні, соматичні та соціальні проблеми. Зупинімось коротко на кожній групі.

До психологічних наслідків культового контролю належать докорінні особистісні зміни (порушення особистісної ідентичності); особливі стани свідомості, які постійно повертають людину до спогадів про події у релігійній групі; напади паніки та тривоги; депресія; уповільнення особистісного розвитку; почуття провини; страх; втрата свободи волі й контролю над своїм життям; регрес поведінки з поверненням до дитячих форм реагування; втрата спонтанності, невимушеності та почуття гумору; неспроможність зав'язувати близькі дружні стосунки та насолоджуватися гнучкими відносинами; порушення звичайних соціальних контактів; відчуженість та апатія щодо родини й соціальних обов'язків.

Серед психосоматичних і соматичних проблем можна відзначити розлади сну, травлення, сексуальні розлади та функціональні розлади вегетативної нервової системи. Серйозною загрозою здоров'ю видається уникнення деяких видів медичної допомоги, яке обстоюють окремі релігійні організації. Так, Свідки Єгови забороняють своїм адептам переливати кров, а це може спричинитися до передчасної смерті.

Перебування в деяких групах викликає й соціальні ускладнення: занепокоєння родини, фінансові збитки, втрату фахових навичок і суспільного статусу, часом навіть переслідування й загрози після виходу з релігійної громади.

Але й ті фахівці, які виокремлюють "типові" стратегії впливу НРТ, погоджуються з думкою, що вони нагадують загальні прийоми психологічного маніпулювання. Отже, що можна протиставити такому впливу? Як уникнути маніпулювання з подальшим розвитком

психологічної залежності? Ф.Зімбардо та С.Андерсен пропонують декілька способів захисту від небажаного соціального впливу. Серед них, зокрема, такі:

інколи практикуйте девіантну (відмінну від звичної норми) поведінку, вчіться приймати відкидання;

вчіться інколи говорити собі: "Я зробив помилку, мені шкода... і я навчився на цій помилці";

вчіться бачити загальну перспективу в тому, що відбувається за планами інших осіб, але майте сили відступити й запропонувати власну альтернативу;

майте змогу вийти з будь-якої міжособової ситуації і сказати собі й тій особі, що контролює і є для вас значущою: "Я можу продовжувати жити без тебе, без твоєї любові, дружби, навіть якщо це завдасть мені болю, поки ти не припиниш робити мені "А" і не почнеш робити "Б";

розумійте, що легітимна влада заслуговує на повагу, а незаконну владу слід завжди відкидати та викривати.

Зрозуміло, що такі засоби психологічного опору можливі лише за умови критичного ставлення до проблеми, а саме воно "•відомо чи несвідомо придушується авторитарним вихованням. Для людини, незвичної до критичних оцінок, в разі відсутності емоційного прийняття й підтримки з боку найближчого оточення залучення до НРТ стає цілком зрозумілим і закономірним. Поради американських психологів розраховані, очевидно, на досить зрілих осіб, які усвідомлюють проблему залежності і здатні виявити її ознаки у власному житті. Батькам же можна порекомендувати замислитись над тим, чи допомагають вони своїм дітям плекати їхню власну гідність навіть якщо це подекуди суперечить уявленням про "традиційну" батьківську манеру поведінки. Здається, партнерська позиція, прагнення розвинути у дітей відповідальність за їхні вчинки поряд з готовністю прийти на допомогу, коли дитина за нею звертається, ось ті засади, на яких формується незалежна, критично налаштована людина.

Система консультативної допомоги з родинних проблем, пов'язаних з новітніми релігійними течіями, за часи свого існування на Заході стала досить розвинутою. Щоправда, перші спроби врегулювати сімейні негаразди були аж надто рішучими: на прохання батьків деякі психологи просто викрадали дітей з релігійних громад і піддавали їх "депрограмуванню" або "реформуванню мислення". Ці методи передбачали: короткочасну ізоляцію віруючого й інтенсивне навантаження його негативною інформацією про НРТ, навіювання, позбавлення сну, інколи навіть загрози та фізичне насильство. Згодом Американська психологічна асоціація та медичні асоціації багатьох західних країн визнали професійно неетичними й засудили прийоми агресивного впливу на adeptів НРТ, - адже така діяльність практично не відрізняється від стратегій "маніпулювання свідомістю" або "промивання мізків", в яких звинувачують так звані тоталітарно-деструктивні культу. Небезпечна й протиправна тактика примусового вилучення з НРТ до того ж є не досить ефективною: за різними даними тільки близько третини "депрограмованих" залишає релігійні групи саме внаслідок цієї процедури. Отже, більшість гуманістично орієнтованих консультантів, що працюють у закордонних антикультових центрах, користуються нині принципами сприяння добровільному виходу з релігійних організацій.

Якщо батьки чи інші члени родини звертаються до психолога за допомогою, вони передусім мають усвідомити, що залучення їхніх близьких до НРТ -це певною мірою наслідок сімейної ситуації. Наступний крок прийняття відповідальності за нинішню й майбутню ситуації. Але відповідальність зовсім не передбачає стимулювання почуття провини. Конструктивний підхід до проблеми якраз і спрямовується на подолання надмірної тривоги, вини та самокопання. Програми сприяння добровільному виходу з релігійних організацій розраховані, по-перше, на досягнення повної незалежності та свободи дитини, яка б таким чином змогла реалізувати свій особистісний потенціал, а по друге, на допомогу батькам побудувати або розвинути здорові стосунки зі своїм сином чи донькою.

Численні дослідження дозволяють стверджувати, що далеко не всі члени НРТ залишаються в них назавжди. Спостереження за 1607 adeptами різних релігійних течій у Монреалі (1983) показало, що тільки 24,5% з них перебували у групах більше 5 років. Згідно з іншими дослідженнями кількох американських нетрадиційних релігійних течій, тільки

10% молоді перебували у громадах понад 2 роки. Багато з них залишили їх без втручання батьків. Це траплялося внаслідок якогось сильного романтичного захоплення поза межами громади, спонтанного розчарування, зміни лідера, ігнорування громадою медичних або інших особистих потреб її членів, відчуження культом (якщо, наприклад, особа не вносить коштів або не залучає до громади інших членів), туги за родиною чи колишніми друзями тощо. Однак частина людей все ж таки потребує певного стимулювання, щоб наважитись залишити релігійну групу. Сприяння добровільному виходу є непримусовою стратегією, яка спрямована на формування у послідовника НРТ критичної оцінки своєї ситуації та особливостей релігійної громади її догматів, обрядів та впливу на adeptів. Фахівець допомагає батькам підготуватись до цієї справи: одержати необхідну інформацію, сформулювати адекватне ставлення до проблеми, засвоїти прийоми успішного спілкування, навчитися відстежувати зміни в поведінці тощо. Щоб вдало дотримуватись такої стратегії, батьки передусім повинні встановити контакт та підтримувати добрі стосунки з дітьми. Вони мають навчитися спонукати дітей до дискусій, які розвивають критичне мислення, не порушуючи контакту. Важливий момент демонструвати дитині емоційне прийняття та забезпечити їй емоційну підтримку.

За певної схожості сімейних ситуацій, що пов'язані із залученням дітей до НРТ, кожна родина є унікальною й потребує окремої тактики та її гнучкої корекції. В кінцевому підсумку батьки самі ставлять перед собою мету, і завдання консультанта - обговорити з ними можливі варіанти, "розгорнути" всі перспективи й допомогти якнайшвидше досягти успіху. Звичайно, перш ніж наважитись слідувати такій програмі, необхідно впевнитись, що для цього існують певні ресурси (час, кошти, фізичне здоров'я, бажання та впевненість, сприяння інших членів родини чи близьких друзів).

На думку закордонних спеціалістів, які працюють за принципами сприяння добровільному виходу з НРТ, ця метода не гарантує абсолютної перемоги. Зокрема, її надто важко застосовувати, якщо батьки й діти мешкають у різних містах. Вона може бути корисною лише тоді, коли батьки здатні встановити контакт і готові витратити зусилля та час, щоб допомогти дитині, не зневажаючи й не примушуючи її. Попри певну складність саме така стратегія дає змогу зберегти (а зрештою й поліпшити) сімейні відносини та підсилити особисту незалежність.

Консультативні центри, в яких професійні психологи, соціологи або психіатри допомагають подолати міжособові конфлікти, пов'язані із залученням членів сімей до релігійних громад, - це лише одна з суспільних реакцій на НРТ. Антикультові рухи складаються зі спеціальних структур традиційних церков, інформаційних мереж, просвітницьких осередків тощо. Однак з цілком зрозумілих причин батьківські ініціативи щодо протидії "новітній релігійності" в багатьох країнах залишаються чи не найактивнішими. Подібну ситуацію можна спостерігати і в Україні: у нас єдиною антикультовою громадською організацією є об'єднання "Порятунок", створене 1993 р. батьками дітей, залучених до Білого Братства та Товариства свідомості Крішні. Згодом до них приєднались родичі adeptів інших релігійних новоутворень, наприклад, харизматичної церкви "Слово Віри" та Реріхівського товариства.

Залучення дитини до нетрадиційної релігійної діяльності здається переважній більшості батьків жахливою помилкою, несподіваним злом, причини якого слід шукати іззовні: у шкідливому впливі середовища, зокрема, у настирливій агітації релігійних функціонерів, "промиванні мізків" на галасливих зібраннях харизматів чи у сектах неорієнталістів, які впливають на підсвідомість.

Складнощі "культів" виходять за межі суто батьківсько-дитячих стосунків. Можна погодитись з думкою дніпропетровського психіатра Л.Власенка, що вони відбивають проблему авторитетів і влади, яка часто є ключовою в будь-яких міжособових стосунках. Прагнення батьків забезпечити дітям гарні перспективи в житті шляхом утримання їх від необережних кроків за принципами "ми старіші й мудріші, тому краще знаємо життя" та "на помилках інших вчаться" зрозуміле. Однак надмірна опіка заважає формуванню самодостатньої особистості. За умов нормального розвитку дитина має пережити етап підліткової кризи, що відзначає процес соціалізації і перехід від дитячих форм світосприйняття та поведінки до поведінкових стратегій дорослої людини.

Наш досвід свідчить, що більшість українських батьків поки ще не готові дотримуватись тактики "ненасильницького впливу" на дитину з метою вилучення її з релігійної течії. Адже необхідні складові такої тактики - власна відповідальність, повага, такт та тривала праця, підкріплені кваліфікованою консультативною допомогою. На практиці же ми стикаємося з тим, що навіть при обговоренні існуючих варіантів батьки надають перевагу примусу та засобам заборонного характеру. А проте для конструктивного розв'язання "культової" проблеми просто необхідно усвідомити: найчастіше "ворог" знаходиться не ззовні, а всередині нас.

Віктор ЄЛЕНСЬКИЙ,
СТАРШИЙ НАУКОВИЙ СПІВРОБІТНИК
Інституту філософії НАН України

НОВІТНІ РЕЛІГІЇ В ДЗЕРКАЛІ ВІТЧИЗНЯНИХ МАС-МЕДІА

Подібно до кожного, хто відстежує події суспільного життя, я старанно накопичую газетні вирізки, ксерокопії документів, відбитки журнальних розвідок і факсові повідомлення. Численні теки з подекуди дуже вже пожовклими паперами завойовують дедалі більше редакційної і хатньої площі, викликають опір родини й ультиматуми переглянути умови розподілу квартирного простору на користь свіжого повітря. Але коли поталанить відбити чергову атаку, витягти теки й заглибитись у них, отримуєш винагороду за свої зусилля. От, наприклад, чотири теки матеріали, присвячені новітнім релігіям. Читання, яке здатне принести справжню насолоду.

Хто такі "сектанти"? Отже, що таке новітні релігійні рухи (НРР) за нашими мас-медіа? В науці немає абсолютно однозначної відповіді на це питання, але дефініція дослідника залежить від результатів його розвідок і тому є більшою або меншою мірою аргументованою. У ЗМІ відповідь на питання, чим є і чим не є НРР, залежить від політичної позиції видання. Наприклад, газети певного спрямування пропонують відносити до НРР Українську православну церкву Київський патріархат адже її організаційно було створено 1992 р. Втім, лише лічені газети говорять про нові релігії - абсолютна більшість воліє лякати "сектами" або "деструктивними тоталітарними культурами". Термін цей - ненауковий, неправовий, образливий і, до того ж, такий, що нічого не пояснює, - в Україні легітимізовано. Сам Президент Л. Кучма, вітаючи п'яту річницю української незалежності, оголосив, що "ми можемо і повинні забезпечити захист своїх громадян від духовної агресії тоталітарних культів".

Під "культами" і "сектами" в нас часто розуміють і цілком респектабельних баптистів, і п'ятидесятників, і адвентистів, і водночас, скажімо, сатаністів. І якщо православний священник відвідує в'язницю, то баптисти обов'язково туди "нагодилися"; якщо історичні церкви роздають різдвяні подарунки то вони здійснюють високу місію милосердницького служіння, ну а якщо це роблять "сектанти" - то вони "скуповують душі". Нарешті церковні ієрархи відвідують редакції, а сектанти "сновигають" по них.

Медіа не схильні до диференційованого підходу до НРР. Усі вони - брехуни, сексуальні збоченці, фінансові шахраї, фанатики. В усіх НРР людину пригнічують і перетворюють на сліпе знаряддя в руках харизматичного лідера; всюди застосовуються вкрай небезпечні сеанси зцілення й вигнання демонів.

Насправді жодне узагальнення не виявиться справедливим, якщо ми прикладатимемо його до всіх без винятку НРР. Чи є серед їхніх лідерів крадії, ошуканці й шукачі "легких грошей"? Очевидно, і навіть напевно, є. Водночас на тлі нескінченних фінансових скандалів, у які виявляються втягнутими ієрархи й духовенство історичних церков, важко наважитись стверджувати, що економічні афери властиві тільки НРР.

Чи мають місце в НРР сексуальні збочення? Напевно, трапляються. Але, знов-таки, перше ніж стверджувати, що це "фірмова" ознака НРР, варто було б дослідити, скільки збоченців припадає на 1000, скажімо, православних чи католиків і скільки на 1000 "сектантів". У кожному разі те, що гомосексуальні схильності серед "чорного" духовенства - явище непоодиноке, давно вже не становить таємниці. Навіть сеанси зцілення й "вигнання бісів", про які ніколи не забувають згадати газетярі, не є винаходом нових релігій.